

SCHORS EN GLAS: EEN RUSTIEK ENSEMBLE IN DE SÄCHSISCHE SCHWEIZ; VOORZIEN VAN GEKLEURDE 'SEIZOENSRAMEN'

WIM MEULENKAMP

RUSTIEKE STIJL

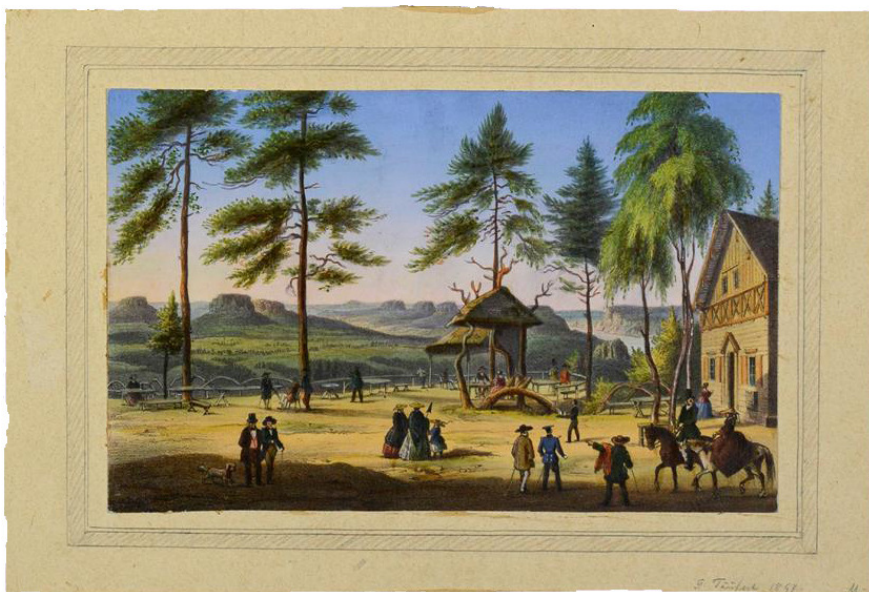
Bij toeval bezit ik in mijn boekerij een aantal negentiende-eeuwse reisboekjes voor de zogenaamde *Sächsische Schweiz*, de regio ten zuidoosten van Dresden, befaamd om haar bizarre rotsformaties, haar heuvels en haar dalen. Het is bij toeval, omdat ik er niet een reeks van heb willen maken, maar ze elk kocht om een verschillende reden.

In of na 1990, in de natijd van de DDR, schafte ik bij een kiosk op het plein voor Schloss Pillnitz voor luttel geld de reprint aan van Carl Heinrich Nicolai, *Wegweiser durch die Sächsische Schweiz* uit 1801.¹ Dit boekje staat aan het begin van het toerisme naar die streek. Ook onder Nederlanders werd het een locatie om te bezoeken, vooral mogelijk gemaakt door de aanleg van de spoorwegen in het tweede en derde kwart van de negentiende eeuw.

Het charmante kleine boekje van dominee C. Hooijer, *Drie dagen in het Saksisch Zwitserland*, Arnhem 1845, is behoorlijk zeldzaam, en een aardige inleiding op hoe de Hollander naar dit geheel keek. Ik schafte dit exemplaar aan vanwege de veronderstelde zeldzaamheid, en betaalde voor de 59 pagina's het toen forse bedrag van 30 gulden.

Vele jaren later kwam een klein boek van H. Witte op de veiling: *In Saksisch Zwitserland*, Haarlem 1871.² Heinrich (zijn vader was Duits) Witte was mij wel bekend als de hortulanus van Leiden. Hij leefde van 1829 tot 1917, en was van jongs af aan stokdoof, een merkwaardigheid, omdat hij blijkbaar met succes vele lezingen hield.³ Ik was dus benieuwd wat Witte over de streek te zeggen had. Dat bleek een wisselend genoeg. Witte raakt niet uitgepraat over de berken en dennen en de verschillende mossen. Dat raakt mij wat minder. Opvallend is dat waar Hooijer nog van de oude gidsen gebruik maakt, Witte heel prozaïsch enkel

de Baedeker voor Midden-Duitsland nabladert. Ook deed hij twee dagen over het reisje, in plaats van Hooijer die drie dagen reisde, wat ik ook al nipt vind. Hooijer deed zoals gezegd slechts 59 pagina's over zijn verslag, en Witte precies 100 pagina's meer. De auteur komt echter met een aardige opmerking, van het soort dat ons inzicht geeft in het negentiende-eeuws toerisme. Bij het pittoreske punt waar het stroompje de Amsel een waterval vormt: de *Amselfall*, mogelijk gemaakt in de drogere zomers door een klein reservoir dat dan door een oude vrouw voor een handgeld geopend wordt: 'Intusschen verwijlen wij ook nú eenige oogenblikken met het grootste genoegen op deze koele plek, zetten ons even op de bank nabij de grot neder, ten einde ons met een glas bier te verfrisschen, en koopen er een photogram van den *Amselfall*. Zulke souvenirs kan men trouwens overal, ook te Dresden, verkrijgen.'⁴ *Plus ça change*.

Afb. 1. Gustav Täubert, *Der Brand bei Hohnstein*. Gekleurde litho, 1867.⁵

De passage die ons echter zo opviel in dit reisboek, is het fragment waar Witte tussen de dorpen Hohnstein en Schandau de zogenaamde *Brand* bezoekt. Dit is een plek die, naar men zegt, zo genoemd wordt omdat er ooit een grote brand plaats vond, en die dan ook voluit *Der Brand* heet.⁶ '[Er] staat een rustieke tent,

met tafels, stoelen en banken, alles op wezenlijk sierlijke wijze uit stammen en takken van Dennen samengesteld; de tent is van achteren en van boven met schorsplaten van aanzienlijke breedte gedekt.⁷

Van *Der Brand* kunnen we ons een beeld vormen dankzij een kleurenlitho uit 1867, getiteld *Der Brand bei Hohnstein [...] mit Blockhaus, Pavillon und Aussicht nach Südwesten* [afb. 1]. Gustav Täubert maakte deze voor een prentenreeks van de streek. De 'schorsplaten' die Witte noemt, moeten we ons voorstellen als de aaneengehechte oppervlaktes van kurkschors of in dit geval dennenschors, die in heel Europa zo populair waren in het derde kwart van de negentiende eeuw. Witte toonde later, in zijn *Tuinen, villa's en buitenplaatsen* uit 1876-1878 veel voorbeelden van wat blijkbaar bij hem ook een favoriete stijl was. Redelijk exacte benoeringen en waarderingen van de rustieke stijl uit die tijd zijn zeldzaam – blijkbaar was het alledaags.⁸

Afb. 2. *Carl Heinrich Beichling, der Brand bei Hohnstein [...] mit einer Eremitage, einem gastronomischen Pavillon und der Aussicht nach Westen [...]. Gekleurde gravure, circa 1830.*⁹

'SEIZOENSRAMEN'

Overigens bestaan van *Der Brand* eerdere prenten en beschrijvingen die nog een heel ander bouwwerk tonen en die ook andere repercussies hebben.¹⁰ Het betreft een bouwsel dat ietsjes verwijderd stond van de zogenaamde blokhut. Een *website* vat de situatie samen: 'Schon zu Beginn des 19. Jahrhunderts fanden Wanderer auf dem Brand ein Dach über dem Kopf. Am Anfang waren es kleine Hütten aus Baumrinde, künstlich geschaffene Felsensitze und Grotten, Strohtempel und eine kleine Kapelle mit Fenstern aus buntem Glas, die zum Verweilen einluden. Letztere stand rund 100 Schritte östlich der Felsplatte, die das heutige Berggasthaus trägt, auf einem zweiten Aussichtsplatz. Im Jahre 1822 entstand eine Holzbrücke, die beide Plätze verband und die 1851 durch einen Steinbau ersetzt wurde.'¹¹ Die kapel met kleurige vensters werd gewoonlijk de 'Eremitage' genoemd en is ook diverse malen afgebeeld, voor het eerst rond 1818. Na de jaren 1840 wordt de hermitage niet meer getoond en is dus blijkbaar verdwenen. De laatste vermelding stamt uit een encyclopedie en dateert van 1844, maar de informatie kan ouder zijn en bij publicatiedatum al niet meer geldig. '[...] die Kapelle od. Eremitage mit bunten Glasfenstern, durch welche man die Gegend in den verschiedensten Lichtern sehen kann.'¹²

Een zwart-wit litho door C.W. Arldt (hier niet afgebeeld) toont dit gebouw, de sierkluizenarij, en op de achtergrond de blokhut. Twee volgende prenten laten zien wat het meest interessante punt van de hermitage was. De eerste prent [afb. 3] wordt afwisselend circa 1820 en jaren 1830 gedateerd en is van de hand van Carl Heinrich Beichling, terwijl de andere prent [afb. 4] mogelijk 10 of 15 jaar jonger en van de hand van J.C.A. Richter is. Doordat het kleurenprenten zijn, blijken de diverse kleurenbanen in de vensters van de hermitage duidelijk te onderscheiden: boven geel, midden blauw, onder rood in de Beichling-gravure, terwijl de ongeveer 10 of 15 jaar oudere litho van Richter de stroken als blauw, geel, rood laat zien, respectievelijk (in het voor de toeschouwer rechter raam) blauw, geel, blauw. Wat is hier gebeurd? Onnauwkeurigheid van de kunstenaar? Kloppen de (geschatte) data niet? Of zijn in de tussentijd ruiten vernield en heeft men ze enigszins hapsnap vervangen? We houden ons aan de Beichling-prent. Het gaat hier ongetwijfeld om de zogenaamde 'seizoensramen'.

Afb. 3. J.C.A. Richter, Der Brand bei Hohnstein [...]. Gekleurde gravure, circa 1820.¹³

In de achttiende en negentiende eeuw voorzag men tuingebouwen op een uitzichtpunt vaker van gekleurd glas zodat men afwisselend van de omgeving kon genieten alsof men in telkens veranderende seizoenen verbleef. De kleuren waren gewoonlijk rood of oranje, geel, groen en blauw.¹⁴ Een grot in het Engelse Hawkstone was ermee uitgerust, diverse tuingebouwen en uitzichttorens in Duitsland en in Nederland bijvoorbeeld Calorama, Noordwijk en Heijenoord bij Arnhem.

Het belang van de afbeeldingen van *Der Brand* is natuurlijk dat ze tot nu toe de enige voorbeelden zijn, van wat we ons bij deze 'seizoensramen' moeten voorstellen. Bovendien blijkt het geheel een Europees verschijnsel te zijn geweest, dat tot voor kort geheel vergeten was. In geval van restauraties mag men daar ook wel eens aan denken: al is voor zover we weten geen enkele koepel in Nederland meer in bezit van gekleurd glas (behalve de gerestaureerde koepel op Calorama en de gereconstrueerde koepel op Elswout), men zou er

goed aan doen bij restauratie na te gaan of toch wellicht ooit 'seizoensramen' in het gebouw hebben gezeten.

NOTEN

---

¹ Uitgegeven in 1990 bij het Hellerau-Verlag, Dresden. Nicolais gids beleefde tussen 1801 en 1825 vijf oplages.

² Witte maakte de reis 'in den nazomer' van 1869, in gezelschap van 'een jong kruidkundige'; H. Witte, In Saksisch Zwitserland, Haarlem 1871, p. 6. In 1868 had hij zijn bekendste werk, *Flora*, voltooid, dus de nijvere auteur zal aan enig vertier toe zijn geweest. Voor de tuinhistorie is Witte belangrijker vanwege zijn twaalfdelige seriewerk, gewoonlijk in een of twee delen gebonden, *Tuinen, villa's en buitenplaatsen*, Leiden 1876-1878.

Zie: <http://www.cascade1987.nl/tuinen-villas-en-buitenplaatsen-1876-1878-heinrich-witte/>.

³ http://www.biografischwoordenboek gelderland.nl/bio/2_Heinrich_Witte.

⁴ Witte 1871, p. 60.

⁵ Skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/1503748.

⁶ Ik betwijfel dat – de naam zal wellicht een verbastering zijn. Overigens noemt Nicolai de plek al zo, met eenzelfde verklaring.

⁷ Witte 1871, p. 76.

⁸ Ik gaf al in mijn artikel 'G. van Laars Magazijn van tuin-sieraden als een voorbeeldenboek voor Nederlandse tuingebouwen', *Bulletin KNOB*, LXXXII (1983), nr. 3-4, p. 124-141, p. 132, aan dat Witte een sterke voorkeur voor de rustieke stijl ten toon spreidde.

⁹ Skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/978203.

¹⁰ Hooijer geeft trouwens geen uitgebreide beschrijving van *Der Brand*. Een eveneens vaderlandse auteur, de predikant J.J. van Oosterzee, bezoekt de streek wel, maar is zeer kort in zijn beschrijving en noemt *Der Brand* in het geheel niet, *Op reis: nieuwe bladen uit de portefeuille*, Rotterdam 1856, p. 33-46.

¹¹ <http://brand-baude.de/index.php?id=39>.

¹² H.A. Pierer, *Universal-Lexikon*, 2^e editie, 1844, XXVI, p.175.

¹³ skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/1503711.

¹⁴ Wim Meulenkamp, Kleurig uitzicht: opmerkingen over het gebruik van gekleurd glas in de landschapstuin, *Cascade: bulletin voor tuinhistorie*, 15 (2006) nr. 1, p. 6-12.

Interessante aanvullingen van de hand van Jan Holwerda verschenen op het Cascade Weblog in 2006: 'Bij Kleurig Uitzicht van Wim Meulenkamp', 7 september 2006; en 'Glaskleuren "geel, rood, peers, blauw"', 30 maart 2016, waar een koepel op Heijenoord bij Arnhem kan worden toegevoegd aan het corpus seizoensramen. Jan Holwerda heeft

---

hier in een anonieme ms. 1839 reisbeschrijving meteen een duidelijke uitleg gevonden van het fenomeen: 'De koepel is prachtig. daar er in ieder raam vier ruiten voorstellende winter, zomer, lente [en] herfst [waren]. De kleuren van het glas waren geel, rood, peers, blaauw. daar passeerden wij de avond regt genoeglijk...'